

drabblíkan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwaqner kettanepa

I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3-7 - Nevopan - Nyheter
- Sid 8 - Minnesruna över Uno "Målle" Lindberg 1929-2025
- Sid 9-12 - Tema: Minoritetserkännandet 25 år. Del 1. Av Jon Pettersson
- Sid 13-15 - Vägarnas folk av Sebastian Casinge
- Sid 16-19 - "Min Saga" - Del 2, om en valakisk-romsk familj i Sverige, av Raymond Husac
- Sid 20-24 - Steriliseringar av resande år 1954 av Arvid Bergman
- Sid 25-31 - Paddla Kettanes: En väg mot bättre hälsa genom motion, gemenskap och förändring av Jimmy Johansson
- Sid 32-39 - Novell: Krämmaren från Skettiljunga och hans fränder i tiden 1790-1840
- Sid 40 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Jon Pettersson

Ansvarig utgivare Arvid Bergman

Redaktör Jon Pettersson

ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

KULTURRÅDET **SKÅNE**

Vidare uppföljningsarbete och rapportering av minoritetspolitiken och romsk inkludering

I förra numret av Drabbrikan skrev jag om Länsstyrelsen i Stockholms län och dess arbete med att följa upp och skriva rapporter om politiken rörande nationella minoriteter och om regeringens strategi för romsk inkludering.

Under vintern har länsstyrelsen arbetat vidare och skrivit två rapporter. Utkasten till dessa bägge rapporter skickades i februari ut till de organisationer som deltar i arbetet, däribland Frantzwagner Sällskapet. Så brukar ske varje år. Syftet med detta är att de nationella minoriteternas organisationer skall få möjlighet att ge synpunkter och vara delaktiga i arbetet. Rapporterna är ganska omfattande. Trots att de inte var färdiga när de skickades ut var den ena 87 sidor lång och den andra 72. Den som ville lämna skriftliga synpunkter på rapporternas innehåll kunde göra det inom en vecka och under samma vecka skulle det även hållas ett möte mellan länsstyrelsen och de involverade minoritetsrepresentanterna. Att läsa dessa rapporter och lämna synpunkter inom loppet av en vecka kräver sin ansträngning och tidigare år har civilsamhället påtalat att man bör få längre tid på sig för att göra så. Så blev det dock inte i år. Det verkar inte ha funnits möjlighet att lämna mer tid för inläsning. Å andra sidan höll rapporterna bättre kvalitet i år än tidigare. Faktum är att länsstyrelsens rapporter om minoritetspolitikens utveckling och regeringens strategi för romsk inkludering har blivit bättre och bättre för varje år som gått under de senaste fem åren.

Länsstyrelsen hade kallat till ett digitalt möte den 21 februari för att diskutera rapporternas innehåll. När dagen kom och mötet skulle hållas gick det inte att komma in på mötet. Efter en stund meddelade länsstyrelsen i ett mejl om att det var många som inte kunde koppla upp sig. Trots att en ny länk till mötet bifogades gick det fortfarande inte att komma in i mötet. Inte heller gick det att komma in på mötet via telefon och länsstyrelsen skickade strax ett nytt mejl med rubriken "Vi försöker lösa IT-problemet". Efter nästan en timme mejlade länsstyrelsen ut om att mötet hade blivit inställt på grund av problem med Skype. En ny tid för möte utlystes till den 25 februari och den blev tyvärr vad man lite ironiskt skulle kunna kalla "en favorit i repris". Sedan jag försökt koppla upp mig, utan att komma in i mötet, fick jag ett mejl om IT-problem. Sedan kom ytterligare ett mejl med information om att mötet blev inställt. Eftersom sista dag för att lämna in skriftliga synpunkter inföll den 27 februari utlystes inget nytt möte.

Att en stor statlig myndighet drabbas av sådana IT-problem att möten inte kan hållas och arbetet inte kan löpa på som planerat är ju naturligtvis allvarligt. I detta fall blev konsekvensen att minoritetsorganisationerna gick miste om en chans till inflytande och delaktighet i frågor som rör dem, vilket är anmärkningsvärt. Detta hindrade dock inte mig från att ge synpunkter. Jag hade nämligen läst rapporterna och skickade två mejl med synpunkter och resonemang kring innehållet, vilket länsstyrelsen tackade för.

I min nyhetsartikel i förra numret av Drabbrikan nämnde jag att det i länsstyrelsens uppföljningsarbete är viktigt att följa upp hur det går med enskilda varieteter av romani chib och enskilda samiska språk. Precis som tidigare under åren har länsstyrelsen inte gått riktigt så djupt i sin uppföljning, men i år har de lämnat en förklaring till detta. Man menar nämligen att det handlar om att de myndigheter som förser länsstyrelsen med information inte redogör för enskilda språk eller varieteter. Om man skulle ställa krav på att vara så pass noggrann skulle kraven på olika myndigheters kunskaper bli för höga. Dessutom menar man att enskilda individers anonymitet inte skulle kunna garanteras när länsstyrelsen får in svar på enkäter från andra myndigheter. Man kan hoppas att denna förklaring kommer att fungera som en signal till regeringen att ge mer resurser till arbetet med nationella minoriteter. Det är synd att uppföljningen har sina begränsningar, men man kan hoppas att regeringen läser länsstyrelsens rapporter och förstår att mer måste satsas på detta område.

I Frantzwagner Sällskapets skriftliga synpunkter på rapporterna finns saker som kan beskrivas som korrekturläsning och redigering av detaljer. Därutöver finns påpekanden om textpartier som borde utvecklas i rapporterna. Det finns också mer utförliga resonemang och förslag om språk, revitalisering, bidragsgivning, samråd, sanktioner för samhällsaktörer som inte uppfyller sina plikter i förhållande till personer tillhörande nationella minoriteter, möjligheten för vanligt folk och organisationer att utkräva rättigheter domstol etc.

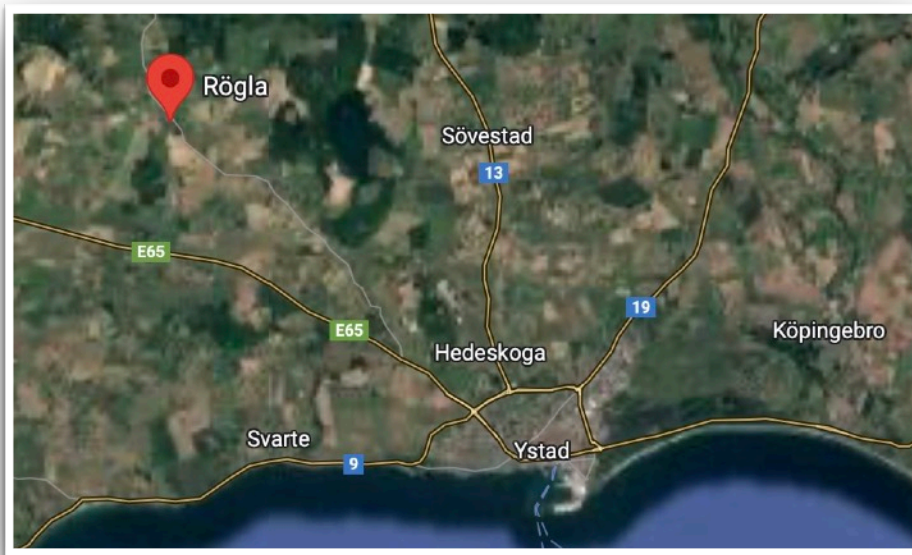
Om allt går enligt plan kommer länsstyrelsens ledning att fatta beslut om att anta rapporterna nu i mars månad. Därefter skickas de till kulturdepartementet. Därefter är det planerat att ett nytt möte skall hållas mellan länsstyrelsen och de organisationer som har deltagit i arbetet för att diskutera hur slutresultatet blev och hur arbetsprocessen har varit. Då kommer rapporterna även att finnas tillgängliga för allmänheten. Vi får alltså anledning att återvända till denna sak och se hur allt blev.

Robert Brisenstam

Hur gick det med minnesmärket i Ystad?

Under 2021 skickades ett medborgarförslag till Ystads kommun om att upprätta ett minnesmärke i Rögla by (Rygla by), till minne av de så kallade "Rygla-tattarna". Förslaget syftade till att belysa den nationella minoriteten romers historiska närvaro i Skåne och deras bidrag till det lokala kulturlandskapet. I september samma år invigde Regionmuseet i Kristianstad romska minnesmärken på fem platser i Skåne. På ställen där utländska "zigenare" hade haft sina rast- och lägerplatser på sina resor mellan den skånska marknaderna. Medborgarförslaget som inkom till Ystad syftade istället till att man skulle synliggöra minoriteten romer som en del av lokalsamhället. För att kunna fatta beslut i frågan lät Ystads kommuns kulturförvaltning lät man tillsätta en undersökning.

Avbild från Google Maps

Undersökningens syfte var att identifiera historisk förekomst av individer ur den romska minoriteten och då närmare bestämt ur den resanderomska gruppen i området. Ett kunskapsunderlag baserat på historiska källor, som omfattade kyrkoböcker, in- och utflyttningslängder, mantalsskrivningar och soldatrullor. Fokus låg på att hitta torp och gårdar där individer ur minoriteten hade varit mantalsskrivna under längre perioder. Detta var en skillnad mot Regionsmuseet i Kristianstads perspektiv, som istället hade fokus på utländska nomadiserande romska följen.

Undersökningen var begränsad i fråga om tidsmässiga resurser, vilket innebar att endast ett kortare rapport kunde sammanställas. Denna täckte en period som sträckte sig från 1800-talets första hälft och fram till 1922, vilket var kopplat till att man ville minimera riskerna att behöva behandla uppgifter som rörde levande individer. En svårighet som uppstod var att fastställa inom vilka historiska geografiska gränser Rögla by en gång låg. Då eftersom den administrativa gränserna hade förändrats genom att tre kommunreformer genomfördes 1863, 1952 och 1971.

Forskning på en nationell minoritet krävde dessutom en etisk ansats. Historiskt har individer man idag räknar in i den nationella minoriteten romer registrerats och kartlagts av myndigheter, och i modern tid har det i svensk lag blivit förbjudet att föra register baserade på etnicitet. För att skydda levande ättlingar och medlemmar av gruppen omnämndes därför endast personer födda före 1900 vid namn.

Ett ytterligare dilemma visade sig vara att begreppen "zigenare" och "tattare" före början av 1900-talet var synonyma, men sedan fick olika betydelser. "Tattare" kom att beteckna individer med romsk bakgrund som ansågs vara svenska medborgare, medan "zigenare" användes för individer med romsk bakgrund med rötter utanför Sverige eller rentav Norden. Efter Sveriges erkännande av våra nationella minoriteter 1999 introducerades begreppet "romer" som en övergripande benämning, men den grupp inom minoriteten som har levt i Sverige historiskt sätt använde ofta begreppet resande eller resandefolket som självbenämning. Hädanefter används termen resanderomer i texten.

Sedan minoritetserkännandet har den allmänna uppfattningen blivit att romer har funnits i Sverige sedan 1512. Dock utan att precisera vilken grupp inom minoriteten. Det kan i sin tur knytas till att de tidigaste omnämmandet av "tattare" man känner till i svenska källor är från detta år, då en grupp anlände till Stockholm. I Skåne finns belägg för att "tattare" hade sin närvaro i regionen alltsedan 1500-talet, bland annat i anslutning till kriget som då stod mellan Sverige och Danmark om Halland, Blekinge och Skåne. Under 1600-talet och 1700-talet figurerar "tattare" runtom i landet, ofta som borgare. Till Pommern deporterades "tattare" vid flera tillfällen från Ystad, men trots detta levde familjer av samma folk samtidigt i området. Dessa försörjde sig då ofta som hästhandlare, valackare, kopparslagare, förtennare och kringresande handelsmän. Någon enstaka var också skarprättare, dvs. bödel.

I kyrkoböcker från Skårby kyrka påträffades inom ramarna för undersökningen åtminstone ett 60-tal dokumenterade händelser kopplade till minoriteten romer. Det var uteslutande individer ur med resanderomsk bakgrund och de påträffades i perioden mellan 1744 och 1922. Den mest centrala personen i denna historia var Johannes Brolin (f. 1785), som var skarprättare och valackare. Han var länge bosatt i området som senare kom att kallas Rögla by. Hans boställe var primärt Snöftarp, i Skårby socken. Likaså fanns det spår av hans efterkommande i området fram till 1922, då utredningen avslutades. De påträffade resanderomska familjerna hade starka kopplingar till adresser som föll under beteckningarna Bleckstorp, Gussnava och Lilla Snöftarp. Samtliga belägna inom en radie på cirka en kilometer från det som senare kom att kallas Rögla by.

Undersökningen bekräftade att resanderomer har en historiskt stark närvaro i området, som sträcker sig över åtminstone 90 års tid, räknat från 1833 till 1922. De var genom sina liv och arbeten integrerade i lokalsamhället, och har gjort historiska avtryck i det lokala kulturlandskapet på flera sätt. Inte minst genom Johannes Brolins barnbarn Lorens Brolin (f. 1818), som var en vida känd spelman.

Utifrån vad rapporten hade Ystad kommun tillräcklig evidens för att kunna anta förslaget, men vad som skedde i frågan är inte vidare känt. Av allt att döma blev det inte något minnesmärke.

Redaktionen

Fortsatt osäkerhet om vem som ska ansvara för uppföljningen av minoritetspolitiken

I slutet av mars höll Kulturdepartementet ett digitalt samråd med organisationer som representerar Sveriges nationella minoriteter. Diskussionen handlade om huruvida ansvaret för minoritetspolitiken ska flyttas från Länsstyrelsen i Stockholms län till Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF). I sitt nuvarande uppdrag arbetar de med frågor som rör ungdomar, föreningsliv och bidrag till föreningar.

Bakgrunden är att regeringen fått kritik från Riksrevisionen. Kritiken handlar om att länsstyrelser - som egentligen har ansvar på regional nivå - får uppdrag som påverkar hela landet. Därför gav regeringen MUCF i uppdrag att utreda om de istället kan ta över ansvaret för minoritetsfrågorna. Utredningen blev klar i oktober 2024 och sedan dess har frågan diskuterats i flera sammanhang.

På samrådet den 26 mars deltog uppskattningsvis 20-30 minoritetsorganisationer. Frantzwagner Sällskapet representerades av Robert Brisenstam. Många organisationer var kritiska till förslaget att MUCF skulle ta över och radade upp det ena argumentet efter det andra. De menade att MUCF saknar tillräcklig kompetens och inte ger minoriteterna tillräckligt med inflytande - bland annat eftersom myndigheten inte hållit samråd som de borde.

Kultur- och demokratiminister Parisa Liljestrand deltog inte själv i mötet, men hennes politiske

sakkunnige Henrik Sundbom och statssekreterare Karin Svanborg Sjövall fanns på plats - tillsammans med åtta tjänstepersoner från Kulturdepartementets enhet för språk, nationella minoriteter och arkiv.

Även om samtalstenen under mötet var god, var organisationernas budskap tydligt: de vill inte att ansvaret för minoritetspolitiken flyttas till MUCF. Flera argument framfördes, bland annat att politiken just nu står stilla - eller till och med går bakåt - vilket gör det svårare för minoriteter att få sina rättigheter tillgodosedda. Flera lyfte också att Länsstyrelsen, trots brister, har förbättrats och har tätare kontakt med kommunerna - något som MUCF inte har på samma sätt.

Kulturdepartementet betonade att inget beslut är fattat ännu, även om både Länsstyrelsen och MUCF fått i uppdrag att börja förbereda för en eventuell överflyttning. Vad som händer framöver är alltså fortfarande oklart.

En i sammanhanget relevant fråga är varför man överhuvudtaget funderar över att flytta frågorna. Som vi tidigare rapporterat så har Länsstyrelsen successivt utvecklat sin rapportering till det bättre. Så varför då börja om från början?

Redaktionen

Uno "Målle" Lindberg (1919-2025)

Den 23 mars 2025 lämnade väckelsepredikanten Målle Lindberg oss, 95 år gammal. Han föddes i småländska Nässjö 1929 och var yngst av sex syskon. Fadern Henning var hästhandlare och närsonen som sade "målle" till häst istället för "pålle" – ja, då lär han ha fått han heta så.

Familjen Lindberg var med i frikyrkorörelsen och fadern var liksom en del släktingar vid tiden frälsningssoldat. Andligheten kom att forma Målle till att bli en framträdande person inom Pingst- och Maranatarörelsen. Från 50-talet och framåt vallfärdade till människor för att lyssna på "zigenarpredikanten", som han kallade sig. Målle var vida känd för sina passionerade och musikaliska predikningar och i ett av sina mest minnesvärda tältmöten lät han sig firas ned från en helikopter iklädd vit kostym. Detta gjorde Målle till en rijkändis som var och en kände till. Hans liv och gärningar har uppmärksammats under åren i tidningsartiklar, böcker och i en dokumentär.

Målle Lindbergs bortgång är en stor förlust, såväl för den svenska frikyrkorörelsen som för de många som inspirerats av honom och hans budskap, och inte att förglömma – hans närmsta familj.

Vi minns Målle Lindberg som en varm och god människa, som följde sitt kall. Vi tar farväl och hälsar honom i Himlen, dit han nu har kommit, som vi säger bland de våra:

– Hem till de sina...

Tema: Minoritetserkännandet 25 år

När jag föreläser om vår historia så brukar jag tala lite kort om minoritetserkännandet. Då brukar jag säga någonting i stilen med: "Plötsligt en morgon när jag stod framför badrumsspeglarna så såg jag en "rom" framför mig – kvällen före hade där stått en "tattare"...". Detta säger jag både lite på skämt och på allvar, för att belysa att det inte alltid har varit som det är idag. Saken är nämligen den att svenska språket några nya begrepp i samband med minoritetserkännandet. Ett av dem var rom / romer.

I år har gått 25 år sedan svenska staten erkände våra fem nationella minoriteter och nationella minoritetsspråk. Då blev vi resande del av den nationella minoritet romer. Detta skedde givetvis inte över en natt, trots att det trädde i kraft den 1 juni år 2000. Detta innebar med andra ord, krasst, att jag från att den ena dagen till den andra dagen ansågs vara två olika saker. Den ena dagen var jag del av en social grupp och den andra dagen del av etnisk och nykonstruerad nationell minoritet. Varför jag skriver nykonstruerad ska jag förklara längre fram.

År 2000 jag 25 år gammal och idag är jag 50. Jag har alltså levt lika delar av mitt liv som del av en social grupp och som del av en etnisk minoritet. Här i Drabbrikan har vi löpande skrivit om hur rasbiologer och andra "förståsigpåare" kom att klassificera våra äldre släktingar som "blandras" och socialt pack. Minoritetserkännandet blev ett paradigmskifte eftersom vi resande, åtminstone på pappret, omdefinierades som till att vara den etniska minoritet vi är, istället för att klassificeras som en hop socialt utstötta människor. Att staten beslutade för att kalla oss "romer" och bunta ihop oss med andra romska grupper, det har sina sidor.

Under året kommer vi på Drabbrikan att uppmärksamma erkännandets konsekvenser. Vi får ofta frågor om både erkännandet och vad det har betytt för oss. Exempelvis: Vad har erkännandet inneburit för resandegruppen och svensk romani? Vad betyder erkännandet för dig som person? Varför är resande inte en egen minoritet i Sverige som de är i Norge? Och så förstås; Varför säger resande att de inte är romer? En lista med frågor kan göras ganska lång och vi kommer att ge svar på en del av dem. Svaren blir ställda utifrån våra egna erfarenheter av de senaste 25 åren. Det vill säga ur ett inifrånperspektiv.

Redan här kan jag börja med att försöka reda ut den fråga som jag fått många gånger. Nämligen att resande, förvånansvärt ofta faktiskt, tros vara en slags "undergrupp" till romer. Saken är den att i samband med minoritetserkännandet så beslutade staten att använda den då nymyntade termen romer som ett samlingsbegrepp för alla grupper som tidigare kallades "tattare", dvs. resande, och "zigenare". Detta var tänkt att fungera på samma sätt som man använder olika mer övergripande termer, som exempelvis norrlänningar, svenskar, skandinaver och européer för att indela människor inom vissa geografiska områden. Eller varför inte pingstvännen, protestanter, katoliker och ortodoxa kristna för att indela människor efter deras kristna trosinriktning. Det finns ju oändligt med termer och sätt man kan använda för att dela in människor, objekt och företeelser i fack med, efter just sådana principer.

De grupper och människor som inkluderas i termen romer delar ett historiskt ursprung. Ibland är det mer och ibland mindre avlägset. Allihop talar också någon form, dialekt eller snarare varietet av romani, eller romanés. I vart fall historiskt sett. Och på samma sätt som när staten beslutade att använda termen romer så sattes paraplytermen "romani chib" för alla tänkbara varieteter av romani. Till denna förklaring brukar det komma följdfrågor. En vanlig sådan är: – Hur kunde det bli så?

Jo, i början av 70-talet stiftades Nordiska Zigenarrådet, som var ett samarbetsorgan för "zigenarföreningar" i Norden. Föreningen Resandefolket var Sveriges första resandeförening. Den stiftades i slutet av 80-talet var blev medlem i Nordiska Zigenarrådet. Jag var själv medlem i föreningen Resandefolket och deltog som deras representant vid möten från början av 90-talet. I de processer, med utredningar och kommittéer, som till slut ledde till minoritetserkännandet förde Nordiska Zigenarrådet medlemsföreningarnas talan. De var genom sina organiserade medlemsföreningar, Sveriges resandes och "zigenares" röst. Förvisso var de ganska få som var organiserade, men trots det så var de organiserade. Ofta har jag hört människor säga att de inte var med på detta, men tyvärr är det så det fungerar i Sverige. När staten ska föra dialog med någon så krävs det att motparten vara organiserad.

I förarbetena stöttes och blöttes många olika frågor och aspekter. En av dem var vad den den kommande nationella minoriteten med de man dittills hade kallat "tattare" och "zigenare" skulle heta. Skulle man kanske rentav erkänna en eller flera minoriteter? Staten villkorade erkännandet med att gruppen i fråga, deras kultur och språk skulle ha en existens i landet före 1900-talet. Då för att överhuvudtaget kunna erkännas. Villkoret blev förstas ett bekymmer för en del "zigenare". En stor del av dem hade kommit hit under andra hälften av 1900-talet och nådde därmed inte tidsgränsen. Lösningen blev att staten valde att konstruera en gemensam minoritet som i sin tur var indelad i fem separata grupper. Detta var enligt samma modell som man använde inom Nordiska Zigenarrådet, som förde gruppernas talan.

NORDISKA ZIGENARRÅDETS ORGANISERING				
("Tattare")	("Zigenare")	("Zigenare")	("Zigenare")	("Zigenare")
Resande/ Resandefolket	Finska zigenare	s.k. Svenska zigenare	Utomnordiska zigenare	Nyttillkomna zigenare
↓	↓	↓	↓	↓
Resande/ Resandefolket/ Resanderomer	Finska romer	s.k. Svenska romer (Valakiska)	Utomnordiska romer (Valakiska, polska mf.)	Nyttillkomna romer (Balkanska)
I Sverige sedan 15-/1600-talet	I Sverige sedan 15-/1600-talet med avbrott 1809-1950- talet	I Sverige sedan 1870-/1880-talet	I Sverige sedan 1970-talet	I Sverige sedan 1990-talet

Man diskuterades också vilka termer som skulle användas. Vissa "zigenare" tyckte att man absolut inte kunde kallas "zigenare", medan andra föredrog att kallas så. Ja, rentav så tyckte en idag välkänd företrädare för en romsk förening att denne absolut inte ville höra talas om att kallas för något annat än "zigenare". För då skulle man ju kallas med samma namn som "resandefolket" gjorde och likställas med dem. På samma sätt resonerade många resande. Man ville inte kallas för något annat än "resande". Att man hade en historisk koppling till de grupper som kallades "zigenare" och deras romani var man medveten om. Numera var dock skillnaderna på det kulturella och språkliga planet så stora att man inte ville likställas. Eftersom "tattare" och "zigenare" upplevdes kränkande kunde de inte användas.

Slutligen landade det hela i att staten försvenskade romaniordet *rom* (s.), *roma* (pl.), till rom och romer. Vems iden var vet jag inte, men det har sedermera visat sig att man borde ha tänkt något varv till innan man fattade beslut. I grund och botten talar alla de romska grupperna någon varietet av romani chib. De kan i sin tur delas upp och kategoriseras på olika sätt. För att göra det enkelt här så delar jag dem här mellan öst- och västeuropeiska. I båda fallen betyder romaniordet *rom*(s.) 'man' eller 'make'. Därutöver så finns det en stor skillnad mellan öst och väst. I de östeuropeiska varieteterna används *rom* (s.), *roma* (pl.) också som gruppbezeichnung, både av män och kvinnor. Det kan man absolut inte göra i någon av de västeuropeiska varieteterna.

När jag har läst förarbetena så är det för mig uppenbart att utredningen saknade de språkliga kompetensen som krävdes för att förstå sig på denna aspekt. Om man mot förmodan var medveten om denna språkliga aspekt så valde man helt enkelt att sätta den ena tolkningen framför den andra. En konsekvens blev att resande, som är en västeuropeisk grupp och som talar en västeuropeisk varietet av romani, generellt sett inte accepterar att kallas rom eller romer. Utifrån de språkliga och kulturella aspekterna kan vi inte tolka begreppet som något annat än män, äkta makar eller östeuropeiska romer. Förvisso finns det enskilda resande som inte ser något problem med detta, exempelvis har Robert Brisenstam skrivit om detta här i Drabbrikan, men de är enligt min erfarenhet väldigt få.

Förförarbetena som resulterade i regeringens proposition *Minoriteter i Sverige (1998/99:148)* har också en del brister i fråga om historisk korrekthet när det gäller den nationella minoriteten romer. Det beror i sig på att forskning på romanifolk historiskt sett är bristfällig. Exempelvis kan man i propositionen läsa att "romer har funnits i Sverige sedan 1500-talet" och att "vid sidan av romer har det funnits resande". Utifrån dagens forskningsläge så kan man konstatera en sak, nämligen att ingen av de individer och grupper man idag inkluderar i den nationella minoriteten romer – förutom de resande – har en ihållande historisk existens i Sverige från 1900-talet och åtminstone 50 år bakåt i tiden. Det finns inte en enda historisk källa som visar på att någon grupp som kallat sig *roma* har existerat i Sverige före slutet av 1800-talet. En del av de finska romerna delar ursprung med resande och har levde i Sverige så länge Finland var en del av Sverige. Det vill säga fram till 1809. Sedan så kom finskromska familjer från mitten av 1900-talet i arbetskraftsinvandringen från Finland.

De språkliga källor som finns visar entydigt att romanitalarna som historiskt lever i Sverige och Norden inte kallade sig *roma*. Istället visar de att man främst kallade sig *kale* och *romanisel*, efter samma mönster som visar sig över hela Västeuropa. Ordet *romer* är med andra ord, ur ett svenskt och västeuropeiskt perspektiv, ett modernt påfund som är hämtat från språkliga varieteter som varken har med Sverige eller övriga Västeuropa att göra i ett historiskt sammanhang.

Att individer och grupper får kalla sig vad de vill är en sak, en självklar sådan, men att en stat ska bestämma hur någon ska benämnas och att det ska accepteras, är inte lika självklart.

Jon Pettersson

Om artikelförfattaren

Sedan tre decennier har jag ägnat mig åt många områden som kan kopplas till resandes historia och vårt språk, romani. Med utgångspunkt i släktforskningen har jag kunnat förstå och tolka vår historia på djupet. Mitt engagemang på språket innefattar arbete med dokumentation, jämförande studier, revitalisering och publicering på och om romani. Min nyfikenhet väcktes i fjärde klass, när jag hörde klasskamrater som var "zigenare" använda samma romaniord som vi gjorde i slakten. De frågor det väckte förstärktes snart. Då fick vår familj en artikel om resandesläkten Lindgren från Lönneberga och ett släkträd som utgick från Karl-Johan Lindberg, min gammel-farfar. Att några av hans förfäder på 1800-talet kallades "zigenare" väckte diskussion bland de äldre i familjen. I mig väcktes en livslång fråga: Hur hänger vårt språk och ursprung ihop med "zigenarnas"?

I de övre tonåren blev jag Föreningen Resandefolkets representant i Nordiska Zigenarrådet. Jag blev skickad till utbildningen 'Future Minority Leaders' vid Europarådet i Strasbourg. Där mötte jag många olika "zigenare" från hela Europa och bland dem också sinter från kontinenten. Där träffade jag för första gången "zigenare" vars livsstil, försörjning, kultur, språk och till och med utseenden var så otroligt likt det jag kände igen hemifrån. De var precis som oss! En av deras äldre sade tillika till mig att jag, med de romaniord vi använde hemma, talade gammalmodigt. Ja så till vida att han tyckte att jag talade på samma sätt som hans farfar hade gjort. Det påverkade mig starkt och kunskapsörsten efter händelsen bara ökade.

Idag leder jag Frantzwagner Sällskapet och är redaktör för Drabbrikan. Jag deltar tillsammans med mina kolleger i många sammanhang som rör minoriteten romer idag. Vi har en samlad kunskapsbank som rör vår historia, och vi är väl medvetna om att den både rymmer mörka och ljusa stunder. Vi strävar därför alltid efter att lyfta fram och berätta historien på ett nyanserat, jordnära och autentiskt sätt. Och att synliggöra både det som förenar oss med, och det som skiljer oss från, andra romska grupper är viktigt. Om vi ska kunna existera även i framtiden behöver både vi resande själva, liksom de vi möter, förstå varifrån vi kommer och vilka historiska skeenden som har format oss till de vi är idag. Det är inte minst viktigt för framtida generationer. Att vi idag har minoritetsstatus tillsammans med människor och grupper som vi både har gemensamhetsdrag med oss och som skiljer sig från oss, det har sina utmaningar. För att vi ska kunna fortsätta vara de vi är och främja vår kultur och vårt språk, och ha rätt till vår unika historia – då krävs både kunskap, förståelse, eftertänksamhet, acceptans, hänsyn och respekt samt ett gott mått av sunt förnuft hos den som berör denna. Mitt arbete idag går ut på att bidra med sådant i kontexter som rör den nationella minoriteten romer och romani chib.

Vägarnas folk

Här är Sara Lisa Karlsdotter, fotograferad i Carl Henrik Bergs ateljé i Falun, vintern 1872.

När fotografiet togs var Sara Lisa 28 år gammal. Hon ger intryck av att vara kommen direkt från landsvägen. I ena handen håller hon sin vandringsstav. Den andra vilar i knät, hårt knuten. Kläderna är slitna och lappade. Hennes blick skvallrar om den synnedsättning hon ska ha haft.

Bakgrunden till fotografiets tillkomst var att Sara Lisa blivit häktad i Leksand. Brottet var tiggeri och obehörigt kringstrykande. Hon var inte ensam på sin vandring, med sig hade hon sin femåriga son.

Mor och son skickades till länszellfängelset i Falun. Sara Lisa hade nedsatt syn och hörsel, men man var osäker på i hur hög grad och om hon simulerade. Tala kunde hon, i Falun noterade man att hon bröt på "*den dialekt som förekommer i Wermland*".

Eftersom man inte visste var Sara Lisa hörde hemma fanns det ingen plats dit hon kunde sändas. Fattigvården var organiserad med utgångspunkt i den fattiges hemort och någon hemort tycktes Sara Lisa inte ha. Skrivelser avgick därför till myndigheter, församlingar, landsfiskaler, fängelser med flera för att inhämta information om vem hon var.

I landskansliet i Falun var man övertygad om att Sara Lisa tillhörde någon så kallad *"tattar- eller skojarfamilj"*. Man antog därför att hon strukit omkring i hela sitt liv. Rimligen borde hon ha häktats som lösdrivare någonstans och lätt kunna igenkännas. Hon togs därför till stadsfotografen för att ett porträtt skulle kunna bifogas skrivelsen i hennes ärende.

Det dröjde inte länge innan svar började inkomma.

Från Hammars socken i Närke, där Sara Lisa sagt sig vara född, meddelades att hon var helt okänd och att inget tydde på att hon var född där. Länsmannen kunde dock berätta att han för några år sedan på en marknad sett en kvinna som liknade kvinnan på fotografiet. Hon hade kommit till marknaden i sällskap med hästbytare från främmande orter.

Landsfiskalen i Hedemora begav sig ut till traktens *"hästbytarefamiljer"*. Det enda besked han fick var att hästbytare Meijers hustru trodde sig ha sett kvinnan på vandring i Ovensjö socken. Vid tiden var flera resandefamiljer skrivna i Hedemora landsförsamling.

Landsfiskalen i Stora Tuna besökte de ställen där *"så kallade skojar pläga hafva sitt tillhåll"*. Där kunde man namnge Sara Lisas föräldrar och berätta att hennes mor under vintern besökt byarna och frågat efter henne. Modern beskrevs som stor till växten och mycket mörk.

Från Östmark i Värmland, där Sara Lisas föregivne fästman skulle vara hemma, rapporterades att hon var alldeles okänd och fästmannen en lösdrivare som inte kunde anträffas.

Direktören på straffängelset i Göteborg meddelade att kvinnan på fotografiet var alldeles obekant. Det var inte förvånande, *"då i detta fängelse endast förvaras qvinnor som undergå straff för föröfvat barnamord, ett brott för hvilket personer tillhörande s: k: tattar-familjer sällan om ens någonsin blifvit straffade"*.

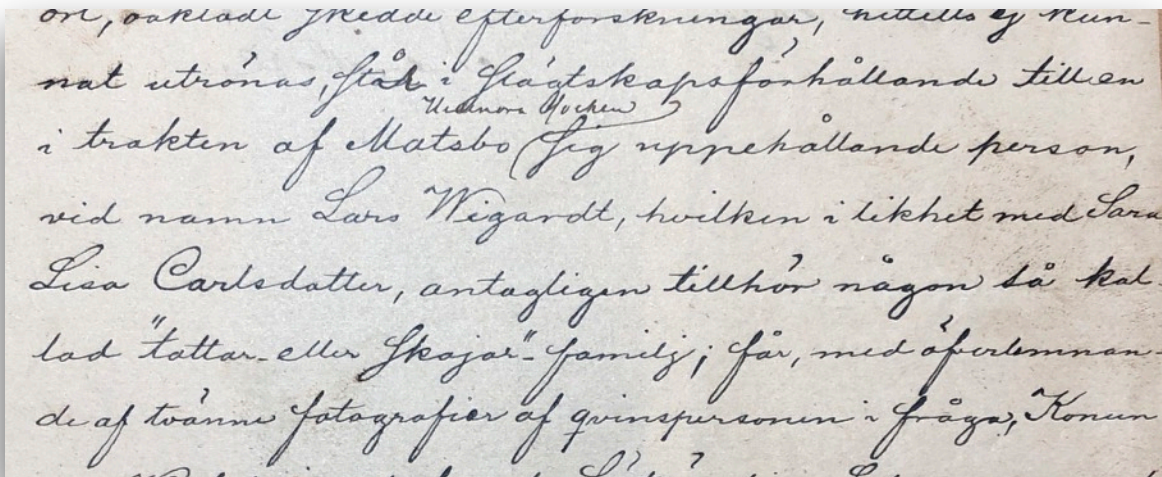
I Tuna socken i Uppland uppsöktes Sara Lisas far. Av okänd anledning förnekade han att hon var hans dotter. Landsfiskalen konstaterade att Sara Lisa inte hörde hemma där.

Idag vet vi att de uppgifter Sara Lisa lämnade var riktiga. Hon var verkligen född i Hammar år 1843, på föräldrarnas vandring genom socknen. Hennes far var djurläkaren, valackaren och lumpsamlaren Karl Magnus Erlandsson. Hennes mor, Anna Katarina Lund, samlade lump och var korgbinderska. De tillhörde kända svensk-norska resandesläkter och delar av sitt liv hade Sara Lisa levt i Norge. Bland hennes nära släktingar märks hennes halvbroder, spelmannen Karl Herman Erlandsson, och hennes systerdotter, känd i Norge under namnet *"Tater-Milla"*.

Månaderna gick utan att någon klarhet kunde vinnas om Sara Lisas person. Hon hamnade i ett slags rättsligt ingenmansland. I september 1872 placerades hennes son ut i fosterfamilj.

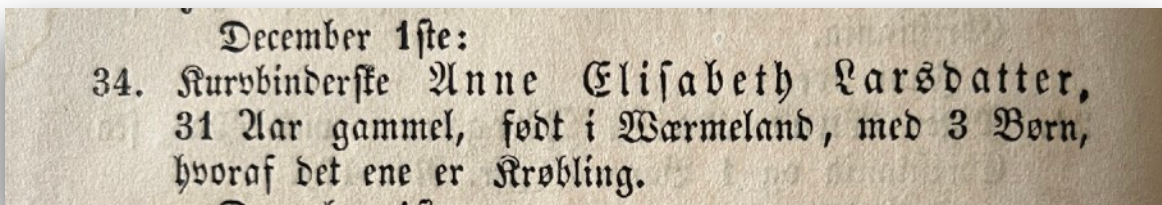
Ett halvår senare, i mars 1873, avled Sara Lisa i Falu läns cellfängelse. Hon hade då suttit häktad i över ett år, utan att man kunnat fastställa hennes identitet. Hennes sons öde är okänt. Sara Lisa blev 29 år gammal.

Sebastian Casinge

on, oaktade med de efterforskningarna, mittels af nun-
nat utronas, står i slägtskapsförhållande till en
i trakten af Matsbo ^{Hedemora socken} sig uppehållande person,
vid namn Lars Wigardt, hvilken i likhet med Sara
Lisa Carlsdatter, antagligen tillhör någon så kallad
"tattar- eller skojar"-familj; får, med åberoffnanden
af tvänne fotografier af kvinnans person i fråga, Konun

Detalj ur skrivelse från Kopparbergs landskansli till landsfiskalen i Hedemora rörande Sara Lisa. Hon antas "stå i slägtskapsförhållande till en i trakten af Matsbo Hedemora socken sig uppehållande person vid namn Lars Wigardt, hvilken i likhet med Sara Lisa Carlsdotter, antagligen tillhör någon så kallad 'tattar- eller skojar'-familj". Valackaren, lumpsamlare och hästhandlaren Lars Wigardt (1798-1860) hade varit bosatt i Matsbo, men var vid tiden avliden. Förhör hölls därför med dennes son Karl Johan Bernadotte Wigardt eller Wigert (1842-1915). Karl Wigert var Sara Lisas kusin.

December 1ste:
34. Korgbinderske Anne Elisabeth Larsdatter,
31 År gammel, födt i Wärmeland, med 3 Børn,
hvoraf det ene er Krøbling.

Sara Lisas mor, korgbinderskan Anna Elisabet Larsdotter (Lund), återfinns i det norska Justitiedepartementets så kallade Fante-fortegnelse, tryckt år 1846. Sara Lisa var förmodligen ett av de tre barn som finns omnämnda i förteckningen.

Denna artikel är tillkommen med stöd från Kulturrådet inom Hälsinglands Museums projekt Resandeliv.

Källor: Kopparbergs landskansli, DIIIb:203, Länsmannen i Hedemora, vol 1 och 14.

"Min saga" del 2

Av Ray Husac

De första åren i mitt liv bodde jag och mina föräldrar hos mormor och morfar i Skene, i väntan på eget hus. Min uppväxt där var härlig och jag minns den med glädje. I Skene hade dom alltid inför juls skyltningen förtäckta fönster tills det var dags för själva juls skyltningen att öppna, inga butiker var öppna då, men man kunde gå längst de snötäckta gatorna se på all rolig juls skyltning butikerna hade gjort. Ett minne från min barndom som har etsat sig fast var ett speciellt fönster där de hade byggt upp en stor tåg bana i som gick runt. Att stå där som liten pojke och beundra det var riktigt häftigt!

Ett annat minne är från när jag en gång inte fick någon godispåse av tomteparaden som alltid var höjdpunkten på juls skyltningen. En massa tomtar som gick däri delade ut godis till barnen som stod vid sidan och tittade på paraden. Och nu blev jag utan! Men mamma var inte sen att springa efter och få fatt i en tomte som gladeligen skickade med en godispåse till mig. Heja mamma!

Farsan var också med på juls skyltningen. Det var en skillnad från somrarna. Då åkte han iväg för att spela med familjeorkestern. Fram tills att jag inte tyckte det var kul att åka med följde jag och mamma med honom. Men eftersom jag inte ville åka runt mellan dansbanor valde mamma att stanna hemma med mig under tiden. Ett minne från den tiden var att jag brukade sitta på trappan framför huset med morfar på sommarkvällarna och äta glass. Det var riktig sommar!

Till slut fick vi vårt egna och nybyggda hus i Viskafors kommun och flyttade till Seglora. Där fick jag min lillebror och i Seglora trivdes vi väldigt bra. Vi blev väl bemötta av lokalbefolkningen. Det var många fina och bra människor som bodde där.

När jag blev större så följde jag återigen med när pappa till Norge på somrarna. Orkestern han spelade i åkte sin vana trogen dit för att spela till dans om somrarna. På vintrarna handlade de ofta med bilar, men en del av fars syskon arbetade helt vanliga arbetsplatser. Någon hade jobb på kommunen och någon minns jag fick jobb på ett boktryckeri. Men även under vintrarna spelade de, mestadels på lokala dansställen i närområdet. Vad vi fått höra senare var att folk runt om i kommunen på söndagen, när allt var stängt, hade för vana att åka och se vad "zigenarna gjorde". Tydligt ska detta ha varit vanligt då.

Musiken var ett viktigt inslag i familjen. Jag minns mycket väl från min tidiga barndom att vänner till min far kunde sitta och spela hemma hos oss. Bland annat var det en man som spelade dragspel. Ibland kunde han fortsätta spela långt ut på nätterna, när jag skulle till skolan morgonen därpå. Mor och far tyckte att han aldrig ville gå hem, men kunde inte be honom gå. Det är väl så att säga en del av kulturen att man inte ber sina gäster att gå.

Ibland blev det otroligt mycket folk som kom på besök, andra zigenare, eller romer för den som vill. De kom från alla håll och alla var välkomna. Det var en stark sammanhållning och det har alltid varit viktig att hålla samman.

Pappa var otroligt boxningsintresserad och hans stora favorit var den legendariske Floyd Patterson. I mitten på 70-talet fick han en idé om att skulle lära mig en första boxningskombination -- jabb, cross, krok. Föga anade han vart det skulle leda. En dag köpte han en gammal boxningssäck från sin vän Hasse Thomsen. Den hängde vi upp hemma. Säcken var nog gammal redan då, men den finns faktiskt kvar än i dag.

Den tid jag växte upp i var en tid av både med och motgångar. Kanske är det bättre idag? På den tiden kunde det hända att vi kom till en camping och få höra att det var fullt. Trots det släpptes fullt med ekipage in rakt framför näsan på oss, men inte vi. Det var väldigt förnedrande. Till slut blev det ibland så att en polis fick visa oss till en plats ute i skogen där vi kunde ställa våra husvagnar för natten. En gång minns jag att en polis berättade att en man hängit sig där vi skulle övernatta. Gissa om någon av oss ungar hade lätt att sova den natten!

Det var dessvärre en grov rasism som förekom på den tiden. Vi blev ofta bortkörda från platser där vi först blivit lovade att få stanna på. Mitt i natten kunde folk komma med tillhyggen och då var det bara att flytta på sig. Inte heller fick vi komma in på vissa etablissemang. Ibland fick man vänta till sist när man stod i affärskön. Affärsföreståndaren släppte andra kunder före, bara för att han inte ville ha den "sortens" kunder som vi var. Att allt var bättre förr är väl en sanning med modifikation. Om det är bättre idag så är det väl för att vi har inlemmats i samhället och andra invandrargrupper får ta smällen av "inskränkta" människor idag. Egentligen ska ingen människa behöva utstå sådan skit, oavsett vem de är.

Under min skoltid var det dock endast vid ett tillfälle jag kan minnas att vi hade problem med rasism. Det var då ett par tjejer som mobbade oss för att vi var "zigenare". Men det togs då hand om på ett sätt som aldrig hade gått idag. Det var nämligen så att mina fastrar kom till skolan tryckte upp förövarna mot väggen så det small och sa -- " En gång till och ni skall få se vad zigenare kan göra". De slutade tvärt med att mobba oss och sedan blev allt frid och fröjd.

En sak som min far sa till oss ekar än idag i huvudet på mig. Han sa att " på grund utav vad du är så måste du vara dubbelt så bra som alla andra, för du är redan negativt bedömd från början.". Det var ett sanningens ord som har betytt mycket för mig!

När jag tänker tillbaka så kan jag bara minnas min tidiga barndom med glädje. En tid där TV-underhållningen var en viktig del, med Albert och Herbert och mello högst upp på listan. Sen var Kvällsöppet med Gary Engman en mardröm för en liten kille, men de vuxna skulle alltid ändå titta på det. Senare kom Dallas och den superhäftiga serien om familjen Macahan. Att följa dessa serier var familjehöjdpunkter, var vecka. När vi sedan fick en videobandspelare kunde man hyra filmer och då blev videokvällar med hela familjen den nya höjdpunkten.

TV:n var vad vi samlades runt och hade våra familjestunder. Vi barn fick alltid vara med och det var väl kring den här tiden som ytterliga två saker som skulle betyda mycket i mitt liv klev in. Den ena var Margit Sandemos bokserie Sagan om Isfolket och den andra var boxningslegendaren Muhammad Alis matcher. Men mer om detta får jag berätta nästa gång.

Fortsättning följer...

Steriliseringar av resande år 1954

Jag har nyligen granskat steriliseringar för år 1954 med huvudfokus på resande. Samtidigt har jag även passat på att granska andra förekommande grupper i handlingarna. 1950-talet skiljer sig på flera sätt från 1940-talet. Tidigare har jag skrivit om 1940-talet och kunnat visa att majoriteten av de resande som då blev steriliserade var män. När vi kommer in på 1950-talet ändras detta och kvinnor blev då istället de främsta måltavlorna för ingreppen. Ett vanligt förekommande fenomen var rasistiska formuleringarna mot resande, som var mer påtagligt nedsättande än mot någon annan utsatt grupp. Ett öppet nedsättande språk var vanligare på 1940-talet och tidigare, men in på 1950-talet hade det fortfarande inte upphört. Psykiatriker och barnavårdspersonal kunde uttrycka sig mycket förnedrande i sina utlåtande om resande. Parallellt med sådana negativa attityder växte en samhällskraft fram som hävdade att man borde sluta att använda beteckningen "tattare". Att bekämpa användningen av begreppet var något som professorn i sociologi Torgny T:son Segerstedt kämpade för. Kampen verkade inte ha syfte att bemöta resande med respekt och stödja ett kulturellt och språkligt skydd utan snarare ansåg man att resande bara var en socioekonomisk grupp. Dess medlemmar skulle i sin tur må bättre och bli en del av folkhemmet om man upphörde att kränka dem. Segerstedt tyckte därför att det var opassande att man offentligt skrev om "tattare" på ett negativt sätt i pressen. Detta var dessutom kort efter Andra världskriget och det negativa eftermäle som följde ville många få ett slut på. Med andra ord skulle det inte förekomma rasmotsättningar i en öppen debatt. Om man lät sådant ske skulle det få Sverige att se sämre ut inför internationella organ som t.ex. FN. Så min fråga är då om användandet av "tattarbeteckningen" hade minskat eller försvunnit år 1954?

Även den vid tiden kallade "zigenarexperten" Carl-Herman Tillhagen betraktade beteckningen "tattare" som förlegad, samtidigt för han en hårdför linje som driver på en språklig och kulturell assimilation av gruppen.

Foto: KB. Svenska Dagbladet
1953-12-18.

Även under år 1954 användes termen "tattare" i steriliseringsansökningarna och då inte så sällan på ett föraktfullt sätt. Allting skrevs inte in som hereditärt belastande i själva ansökningarna. Sådant hänvisades möjligen då istället till i andra protokoll, exempelvis i abortansökningar som benämndes C-intyg. Trots det fanns det flera individer som angavs vara "tattare" i steriliseringsansökningarna. Sammankopplat med begreppet "tattare" var hereditära, dvs. ärftliga, negativa egenskaper. Med andra ord var det av arvmässiga skäl en biologisk belastning att vara "tattare". Detta var en uppfattning som vissa tjänstemän ännu var färgade av år 1954, nio år efter Andra världskriget. Trots de samtida rasdiskussioner som stod på agendan i efterkrigstiden. Hur man uttryckte sig kunde variera och som exempel skrevs det om en individ att:

*"I hereditär avseende intet känt utöver att familjen är av "tattarsläkt", dock en hyggligare sådan."*¹

Föreståndaren för Helsingborgs stads rådgivningsbyrå för sexualfrågor, skrev i samarbete med en kurator gällande en ung kvinna :

*"Astenisk, hysterisk infantil kvinna med tattarpåbrå."*²

En 25-årig kvinna som träffade en socialkurator vid Sundby sjukhus i Strängnäs fick följande utlåtande angående asocialitet nedskrivet:

*"I viss mån. Härkomst av degenererad ras (tattare)."*³

Dessa citat är bara ett par av långt fler exempel som visar på att rasformuleringar fortfarande förekom gentemot "tattare" trots kunskaperna från Andra världskriget.

Ett annat fenomen som i sig är intressant är att i de fall kvinnor levde ihop med resandemän, framställdes deras val av partner i påfallande negativa ordalag. En kommentar beskrev en man till den som skulle steriliseras:

*"Bf kommer av tattarsläkt, och både han och hans familj är illa kända i hemtrakten."*⁴

Även individer som inte ens omskrevs som "tattare" blev ibland uthängda för att de bodde i områden där det fanns många resande. En kvinna som blev steriliserad uppgavs som exempel ha vuxit upp under sämre förhållanden, i ett "tattardistrikt" vid Valhallagatan i Helsingborg. Det var en kurator vid Helsingborgs stads rådgivningsbyrå för sexualfrågor som skrev så.⁵ Särskilt intressant är att tjänstemän vid samma byrå vid flera tillfällen fällde negativa kommentarer om resande under år 1954. I båda fallen var det samma psykiatriska läkare som skrivit under steriliseringsansökningarna. Han var verksam både vid rådgivningsbyrån för sexualfrågor och vid S:t Lars sjukhus i Lund. Många år senare mötte hans liv ett tragiskt slut när han blev ihjälskjutet av en patient.

¹ Socialstyrelsen. Socialpsykiatriska nämnden. Ansökningar om steriliseringar E 1:158.

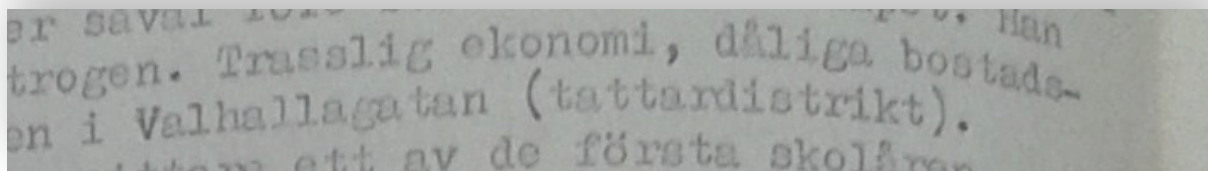
² Ibid E 1:159.

³ Ibid E 1:163.

⁴ Ibid. E 1:168.

⁵ Ibid E 1:169.

En särskilt intressant kommentar om Valhallagatan kan kopplas samman med en tidigare artikel här i Drabbrikan av Lundaforskaren Niklas Bernsand. Artikeln baseras på ett forskningsprojekt om just området Valhalla som han genomförde i samarbete med Jon Pettersson. Intervjuer med tidigare Valhallabor vittnar inte bara om den starka sammanhållning som fanns mellan resande som bodde där, utan även mellan icke-resande och resande som levde i stadsdelen. Artikeln innehöll inte bara intervjuer från de som minns den tiden då kvarteret fortfarande existerade, utan även historiska källor.⁶ Det särskilt intressanta med den här nämnda steriliseringsansökan är att den bekräftar vetskapen om detta resandetäta kvarter hos Helsingborgs myndighetspersoner.

Från arkivet med steriliseringsansökningar. Valhallakvarteret kallas "tattardistrikt" i negativ mening.
Foto: Arvid Bergman.

Enligt mina iakttagelser hade män plötsligt inte blivit föremål för steriliseringar på flera år. Från att ha varit majoriteten av de resande som steriliserades, minskade steriliseringen av män drastiskt in på 1950-talet och kvinnorna gick om männen i statistiken. Bara en man förekommer i statistiken för 1951, men nu år 1954 blev helt plötsligt fyra män av resandesläkt utsatta för sterilisering. Vilka de bakomliggande orsakerna är har jag för närvarande inte kunnat utröna. Två av individerna blev steriliserad via sjukhuset Västra Ny i Motala. Före 1948 var sjukhuset känt som Bona-Statens uppfostringsanstalt för kriminella ungdomar. Det vill säga samma plats där flera resande hade blivit rasbiologiskt undersökta 11 år tidigare, som ett komplement till den s.k. "tattarinventeringen". Detta var då en del av Sveriges mest omfattande inventering av en separat romsk grupp någonsin. En inventering av resandegruppen med andra ord. Underskriften till de båda steriliserades ansökningar kom från en Karl Collner, som var överläkare.

Västra Ny sjukhus, tidigare Bona, hade en längre historia med resande som intagna.
Foto: AB flygtrafik/ Östergötlands museum.

⁶ Drabbrikan nr 10 december 2018. *Resande och majoritetssvenskar - i stadsdelen Valhalla i Helsingborg*. Niklas Bernsand.

De två andra männen steriliserades under deras internering vid Källshagens sinnessjukhus. Sjukhuset toppar förmodligen statistiken för steriliseringsansökningar under perioden från 1940-talet till 1954. I båda aktuella fallen var det biträdande överläkare Stig Hermansson som skrev under ansökningarna. Två av de fyra steriliserade männen fick sin familjebakgrund som "tattare" inskrivna som hereditär belastning. Männen var mellan 19-23 år gamla vid tiden då de berövades möjligheten att få barn.

Andra grupper eller beteckningar

Utifrån uppgifterna i ansökningarna steriliserades inga ur gruppen valakiska romer som fanns i Sverige år 1954. Däremot förekom en kvinna från södra Sverige som var gift med en man från en av dessa romska släkter. Dock förekommer inget tydligt nedsättande språk om henne i handlingarna.

En 18-årig kvinna från Halland ansågs ha "sigenarblod" i släkten. Vad som kan tyckas vara oroande är att uppgifterna kom från hennes arbetsgivare.⁷ Sannolikt hade det att göra med hennes efternamn, som också bars av en lokalt känd resandesläkt som sedan längre tillbaka hade kallats "zigenare". Detta bredvid epitet som det för Halland typiska kältring, men även skojare, vandringsfolk och "tattare". Här bör nämnas att av de totalt 13 personerna som i steriliseringsansökningarna mellan 1935-1954 kallas "zigenare", är 6 personer inte av den valakiskromska gruppen. Begreppet "tattare" sammankopplas ofta med slumpmässigt utstötta människor, utan att statistik om etnicitet eller bakgrund redovisas. Men i detta fall är det bara ca 54 % av de s.k. "zigenarna" som har valakiskromsk-bakgrund. Värt att belysa är att av dessa 13 "zigenare" steriliserades inte alla. Av ansökningarna beviljades 9 varav 3 var upprättade för valakiska romer. En resande förekommer som utpekad "zigenare". I de övriga 5 fallen förefaller majoriteten att ha sammankopplats med resande. Den slutsatsen kan man antaga eftersom deras efternamn har varit samma som vissa i trakterna kända resandefamiljer.

Överlevande från koncentrationsläger förekom bland steriliserade efter 1945 men vad jag har kunnat notera i ansökningarna så började det att avta in på 1950-talet. Våldigt många individer som hade invandrat till Sverige var drabbade av Andra världskriget, vare sig om det var i samband med Tysklands, de allierade styrkornas eller Sovjetiska röda arméns framfart. Människor som kom från Polen, Tyskland, Österrike och Ungern hade inte sällan fått uppleva koncentrationslägrens fasor. Oftast skrevs individernas mående, eller vad vi idag kallar posttraumatisk stress, in i handlingarna. En överlevande av judisk bakgrund vittnade om vistelsen i Łódź ghetto, Auschwitz samt en vapenfabrik. Personen i fråga förefaller ha kommit till Sverige via Folke Bernadottes insatser, antagligen med de vita bussarna.⁸

Några personer med samisk bakgrund förekom i handlingarna för 1954. Om dem skrevs inget om hereditärt belastande men en del påpekanden om inbördes släktskap berördes i ansökningarna. Det kunde exempelvis anses vara hereditärt belastande om en sökandes föräldrar var släkt. Det är inte oväntat att samer och resande hade ett extra dåligt utgångsläge ur den aspekten. På vissa orter hade man en sorts övervakning av dessa grupper och därmed fanns det också en samlad information, oavsett om det härrörde från regelrätta registreringar eller andra projekt. Tre individer som benämns "lappar" steriliserades 1954, enligt vad mina granskningar har kunnat påvisa.

⁷ Socialstyrelsen. Socialpsykiatriska nämnden. Ansökningar om steriliseringar E 1:168.

⁸ Ibid.

En annan grupp som jag också skrivit om förut beträffande steriliseringar är sverigefinnar, som också är en stor nationell minoritet. Medlemmar ur gruppen förekom ofta i steriliseringsärenden under den första halvan av 1950-talet. Vissa kvinnor hade trauman från kriget och räknades som extra "utsläpade" eller "utslitna" efter barnafödande och barnskötsel. Jag har inte kunnat notera någon utpräglad och generellt negativ syn på finsk hereditet i steriliseringsansökningarna, men tidvis har kommentarer om det finska språket förekommit.⁹ Då framförallt för att psykiatrikern och patienten inte förstått varandra. Totalt steriliserades 22 personer av finsk bakgrund under året.

Statistik om resande

Vad jag har kunnat finna så steriliserades totalt 17 resande år 1954. Av dem angavs 6 personer vara "tattare". I flera andra fall hade de drabbade samma bakgrund men antingen skrevs det inte in i själva ansökan eller så förekom uppgifterna i andra protokoll, som i exempelvis de s.k. C-protokollen som hörde till arkivet om aborter.

Sammanlagt steriliserades 13 kvinnor och 4 män med resandebakgrund. Samtliga av de drabbade männen omskrevs som "tattare". Detta kan antagligen kopplas till de negativa hereditära aspekterna som överlag lades in i begreppet. Med andra ord uppfattade man sannolikt männen som att de skulle kunna utgöra något slags hot mot samhället. Det var nämligen också primärt män som förekom i pressens skrivelser om den "farliga tattaren". Därmed överraskar det inte mig att epitetet "tattare" räknades som relevant att anteckna.

Totalt har jag funnit 230 män och kvinnor med resandebakgrund som steriliserades mellan 1935-1954. I mina genomgångar av något mer än 24.800 akter har jag inte kunnat finna någon annan grupp som så konsekvent beskrevs på ett så negativt sätt som resande.

Slutligen vill jag poängtera att jag år 1954 också fann två individer som kallades "tattare" utan att vara av resandesläkt. Båda var dock mycket vagt utpekade. En av dem var från en släkt som hade varit ingift med resande. I det andra fallet är det svårt att veta varför hon pekades ut. Det kan både ha varit p.g.a. efternamnet, bostadsplats eller umgänge, men också utifrån att hon uppfattades som asocial. Just asocialitet var något som resande också kopplades samman med.

För närvarande har jag börjat granska år 1955 och redan i januari för det året pekades resande ut som "tattare" i handlingarna. Det hade bevisligen inte upphört då heller. Men mer om det kommer att presenteras längre fram.

Arvid Bergman

⁹ Socialstyrelsen. Socialpsykiatriska nämnden. Ansökningar om steriliseringar E 1:169.

Paddla Kettanes: En väg mot bättre hälsa genom motion, gemenskap och förändring

I december 2023 startades projektet Paddla Kettanes (Padla tillsammans på svensk romani. reds. anm.) som en noggrant planerad insats för att främja hälsa och livsstilsförändringar för primärt resandekvinnor, men självfallet var också flickor, pojkar och vuxna män välkomna att delta. I projektet, som bedrevs med stöd från MUCF (Myndigheten för Ungdoms- och Civilsamhällesfrågor), kunde vi skapa ett sammanhang där barn, unga och vuxna i olika konstellationer samlades kring aktiviteter som skulle komma att vara både roliga och hälsofrämjande. Huvudsyftet var att motverka den passiva livsstil som många människor idag lever med och istället erbjuda fysiska aktiviteter som kombinerades med social gemenskap. I detta var också de kunskapshöjande aktiviteterna om hur motion och kosthållningen påverkar hälsan central.

Från början var det tydligt att projektet skulle vara en integrerad del av deltagarnas kultur. Stor vikt lades vid att alla aktiviteter skulle genomföras på ett sätt som inte bara lockade målgruppen utan även främjade deras kultur och språk. Vi märkte ganska snabbt att projektet behövde involvera barn och ungdomar i en högre utsträckning än vad man föreställt sig i planeringsstadiet. Särskilt glädjande var det påtagliga intresset för vår historia, kultur och vårt språk som visade sig hos de yngre deltagarna.

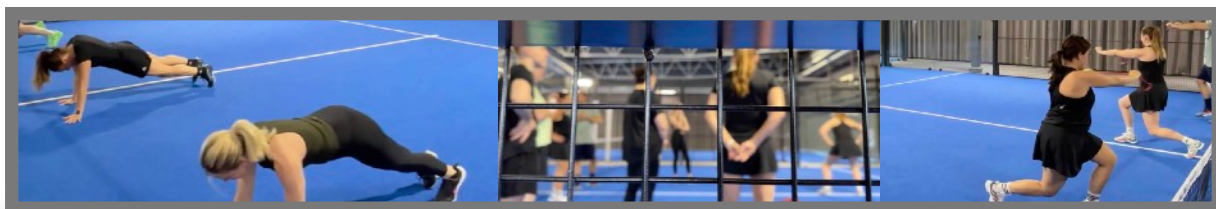
I september 2024 tillträdde jag som projektledare från att tidigare ha varit en av de som deltog i projektets aktiviteter. Mitt beslut att axla rollen grundade sig i att den tidigare projektledaren hade skapat en stabil grund. Men som småbarnsmor och verksam i familjens byggföretag saknades helt enkelt tiden som krävdes för att leda projektet. Eftersom det för mig var tydligt att de första månaderna av projektet hade skötts på ett lysande sätt var det inte någon besvärlig uppgift att ta över projektledarrollen.

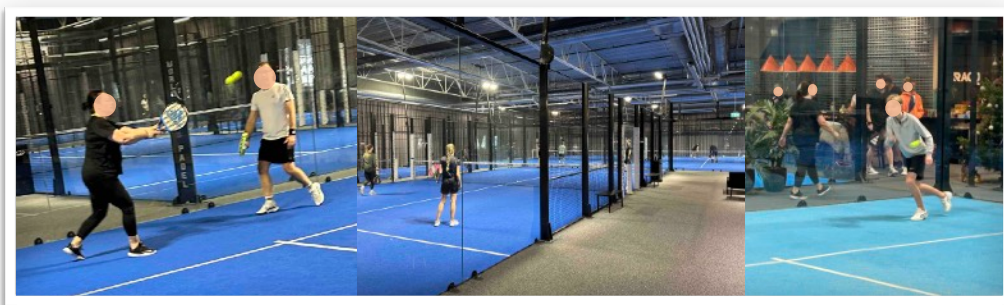
Den centrala idén med projektet var att introducera deltagarna i padelspel och att man vid sidan av det skulle motionera. Vissa deltagare blev väldigt engagerade i både padel- och motionsgrupperna som organiserades, medan andra föredrog att enbart vara del av motionsgrupperna. Vi som anslutit oss till projektet hade erbjudits att få träffa en personlig tränare och i samråd med denne få personligt anpassade träningsprogram och individuella mål satta. Den som ville kunde också få en grundlig genomgång av sin hälsa, i form av att kartlägga

kondition, styrka, vikt etc. Men som vi vet så är det inte ovanligt att de våra inte är så glada för att berätta om sin resandebakgrund för vem som helst. Eftersom den engagerade personliga tränaren var utomstående så blev det inte lätt att hitta deltagare som nappade på erbjudandet. Alternativet blev att vi istället fick ett träningsprogram som var utformat med övningar som kunde utföras i stort sett var som helst. Det hade tagits fram särskilt för att stärka kroppen på ett sätt som minimerade riskerna för att få de typ av skador som annars är vanliga att få i padelspel.

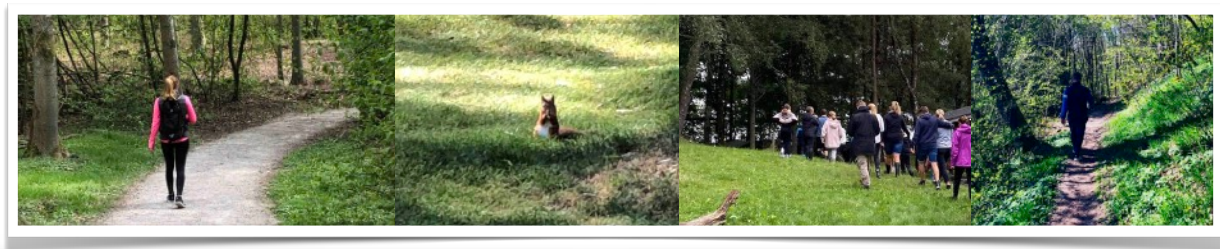
Vid sidan av det fick vi som deltog successivt ökade insikter kring fördelarna med regelbunden motion och blev alltmer engagerade i processen. När jag tog vid som projektledare blev min främsta uppgift att se till så att de initiala framstegen inte var förgäves. Jag måste helt enkelt göra allt för att säkerställa så att deltagarna kände sig inkluderade och motiverade att fortsätta.

Under min tid i projektet har jag i mina samtal med de enskilda deltagarna på nära håll sett hur man generellt har fått en ökad medvetenhet om fysiska aktivitetens positiva påverkan på hälsan. I de fall deltagare har valt att träffa projektets personliga tränare eller har tagit del av projektets föreläsningar om kost och kroppens funktioner har jag kunnat följa hur enskilda deltagare har förändrat sina livsstilar till det bättre. Som del av projektet fick vi möjlighet att träna både individuellt och i grupp, antingen genom projektets eller vår egen organisering. I detta stärktes gemenskapen och extra glädjande var att deltagarna ofta uppmuntrade varandra till att fortsätta. Att det skulle ske var också ett av projektets målsättningar. För min egen del var sammanhållningen och att träffas det viktigaste. Jag har själv en bakgrund som officer och är väl medveten om vikten av träning och att det blir olika konsekvenser beroende på vad man äter. Men med handen på hjärtat så har jag själv blivit mindre aktiv under senare år. För mig själv har det märkts på både midjemåttet och konditionen. Att få komma igång och bli mer fysiskt aktiv, tillsammans med både släktingar och gamla och nya vänner, som har samma bakgrund som jag, det har gjort allt så mycket lättare och roligare.

Under våren 2024 delade vi som projektdeltagare in oss själva i olika grupper. Tanken var att vi med den personliga tränarens hjälp skulle delas in i grupper efter våra individuella fysiska och konditionsmässiga förutsättningar, men i slutändan blev det trivseln och tillgängligheten som avgjorde. Om vi bodde nära varandra, var i samma åldersgrupp, hade liknande intressen, var släkt osv. spelade förstås också in. I varje grupp fanns det oftast en eller två personer som drog med resten av medlemmarna. Gruppernas storlekar varierade och från att initialt ha haft uppemot åtta personer så krympte motionsgrupperna efter hand till att ha 3-5 personer. Detta berodde nog mest på att det faktiskt är lättare att komma överens om var och när fyra personer ska träffas och motionera än åtta. Under sommaren blev det också några tillfällen när hela familjer deltog.

Padelgrupperna var tänkta att bestå av fyra personer, eftersom man spelar fyra åt gången. Men i regel blev det så att två personer bildade ett träningspar. Sedan skiftade man mellan vilka andra padelpar man tränade och spelade med. Det avgörande var den personliga utvecklingen och vilken nivå respektive grupp spelade. Detta gick hand i hand eftersom de med snabbast utvecklingskurvor behövde matchande spelpartners, eller motstånd om man så vill, för att fortsätta utvecklas. En bonus var att motionsgrupperna hade en motiverande effekt på personer som initialt hade ett uttalat ointresse i projektet, utifrån att man hade uppfattat saken som ett projekt uteslutande var ett bollsportsprojekt. Att vi härigenom kunde knyta fler personer till aktiviteterna ledde till ett bättre resultat än förväntat i detta avseende.

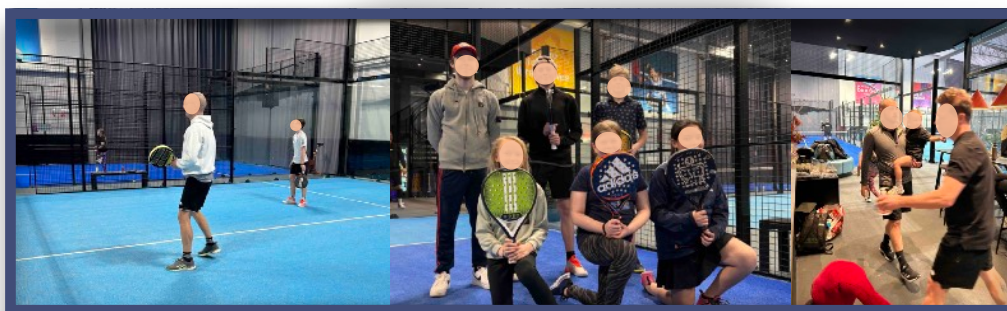
I början av 2025 blev det tydligt att den grundläggande modellen för projektet efter mindre förändringar och anpassningar hade lett till bättre resultat än vad som förväntas. Padel, som är en sport som många ser som både lättillgänglig och rolig, hade blivit en nyckelaktivitet som höll deltagarna motiverade och engagerade i sin hälsa. Våra tränarens tips och övningar banade väg för att deltagarnas spelteknik och rörelsemönster snabbt förbättrades, vilket också ledde till padelspelet snabbt nådde på högre nivåer. Samtidigt så bidrog de framtagna träningsprogrammen till bättre fysisk förmåga hos deltagarna. Ett resultat av detta är att skador har kunnat undvikas helt.

Ett viktigt inslag i projektet har varit det ständiga samtalet om hur kosthållning och motion hänger samman med hälsan. Genom föreläsningar och informativa material har deltagarna fått en ökad medvetenhet om hur goda respektive dåliga matvanor påverkar kroppen. Härigenom har deltagarna blivit mer aktiva kring sina val.

Att äta mer eftertänksamt leder inte bara till att optimera träningen och hälsan, utan även att livskvalitén i stort förändras. En målsättning för projektet var att deltagarna inte bara skulle lära sig nya saker utan också dela med sig av sina egna nyvunna erfarenheter. Detta speglade sig i deltagarnas ständiga utbyten av recept eller tips på ingredienser som kunde bytas ut för att få traditionella rätter mer hälsosamma, men inte mindre smakfulla. Denna aspekt bidrog till att gemenskapen stärktes ytterligare.

Aktiviteterna ledde ganska fort till att deltagarna själva började se konkreta resultat. För vissa blev det i form av att man upplevde att man hade fått bättre kondition. Det var kanske inte lika jobbigt att gå upp för en trapp som tidigare. Andra sade sig uppleva att man gått ner i vikt. Detta var dock inte något som kontrollerades genom att ställa sig på vågen, för sådant är känsligt. Vanligtvis noterades viktnedgång genom att någon själva konstaterade att kläder som "krympt i garderoben" plötsligt kunde bäras igen. Detta kan även jag själv vittna om! När dessa första resultat uppmärksammades så började vi som deltagare att sporra och uppmuntra varandra till att sätta upp mer långsiktiga mål. Då i fråga om såväl hälsan generellt som de fysiska aktiviteterna och vad gällde kosten. Någon ville gå ner ett visst antal kilo medan någon satte målet att orka gå längre. Alltmer vanligt blev det att deltagarna berättade om att man upplevde en minskad trötthet. Vanligt var att man sade känna sig överlag både piggare och starkare. De flitigaste av oss deltog aktivt i olika former av padel, som var alltifrån träning, till matchspel och senare även mindre turneringar där vi kunde möta större utmaningar än vad vi kunde inom projektets avgränsningar.

Under vinterhalvåret 2024-2025 stötte vi på en utmaning som inte hade räknats med i planeringsstadiet, nämligen det klassiska skånska vintervädret. Isande vindar och piskande regnbyar som kommer i sidled ökade riskerna för att ur promenadgrupperna skulle hoppa över någon eller rentav alla sina promenadrundor. Risken fanns att en del av deltagarna skulle sluta helt och därmed stanna upp i sin utveckling. I sådant fall var den utveckling som gjorts genom att promenera några kilometer, i rask takt, tre gånger per vecka, snabbt bli förgäves. Därför erbjöd vi deltagarna möjligheten att träna inomhus på en anläggning i Helsingborg som både kunde erbjuda gångband, gymträning med maskiner eller vikter och simning. Några nappade på erbjudandet och fortsatte mot förmodan att motionera även under blåsiga och regniga dagar. Men som man säger så finns det inget dåligt väder, bara dåliga kläder!

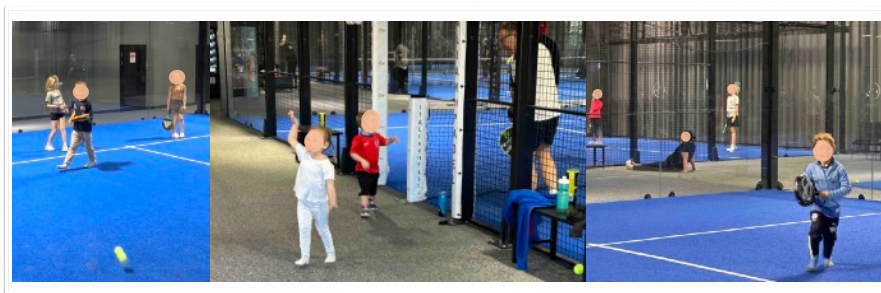

I mars 2025 avslutades projektet, efter att ha varit igång under 16 månader. Från början var tanken att projektet skulle avslutas i oktober 2024, men i början blev det lite försenat pga. sjukdomar. Sedan så gick dessutom många svenska padelanläggningar i konkurs under 2023-2024. När tillgängligheten på banor under vissa tider blev sämre kunde träningstider inte bokas som planerat och därför tvingades vi förlänga projektet. I annat fall skulle vi inte kunna hinna med att hålla alla de planerade aktiviteterna. Efter sommaren löpte allt på bra och under de sista kvartalet fungerad allt nästan som ett självspelande piano.

Sammantaget har jag kunnat se en påtagligt förhöjd känsla av gemenskap och samhörighet bland deltagarna. Motion och eftertänksamhet kring vad man äter har blivit en naturlig del av ens vardagsliv. Bland de som har varit engagerade i padelspel har flera personer utvecklats väldigt fort och fortsatt att spela på egen hand utanför projektet. Deltagarna har inte bara blivit förebilder för sina nära och kära utan också kommit att inspirera människor utanför projektets målgrupp.

Projektets långsiktiga mål var att deltagarna skulle fortsätta med fysiska aktiviteter och äta mer hälsosam kost även efter projektets slut. Detta ser jag har förverkligats hos deltagarna. De verktyg och kunskaper som man fått om hälsa, kost och motion genom projektet kommer att fortsätta påverka människors liv i positiv bemärkelse framöver.

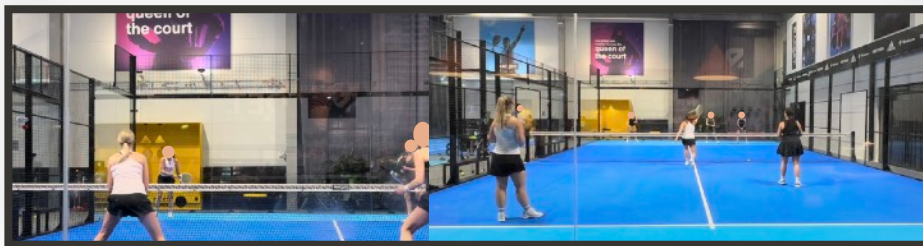
Under projekttiden har vi anordnat sex större evenemang där alla som har velat har fått vara med. De allra yngsta deltagarna har fått leka och titta på barnfilmer, bland annat har vi introducerat UR:s barnprogram på vår romani. De lite äldre barnen har fått pröva på padel, medan de äldre ungdomarna och vuxna har fått träna med projektets personliga tränare och spela padel. Vid sammankomsterna har även personer ur de äldre generationerna kommit för att bara träffas och umgås över en kopp kaffe. Dessa dagar har fått stor uppskattning och projektet avslutades formellt med en sådan dag den 22 mars i Helsingborg.

Avslutningen innebar att vi anordnade en gemensam padelturnering för projektdeltagarna, men det var förstås inget måste att delta. Man kunde liksom vid tidigare tillfällen komma för träffas och ha kul tillsammans i den turnering i Shuffleboard som organiserades vid sidan av padelturneringen. De som inte ville eller kunde spela padel fick istället vara med i denna. Tävlingsmomentet som turneringarna medförde genomfördes i en lekfull anda och bjöd på många skratt, dock inte utan ett visst mått av konkurrens fanns med i bakgrunden.

I padelfinalen som till sist gick av stapeln fick fyra av de som varit som mest aktiva i projektet visa upp sina framsteg i padelspelets ädla konst inför en påhejande publik. Matchen bjöd på många spännande bollar som gav publiken en beskärd del av förundran och uppskattning. På avslutningsdagen fick deltagarna bekräftat att den energin man lagt ner under de senaste 16 månaderna hade varit mödan värd. Det hade betalat sig i form av ett bättre välmående. Det viktigaste med avslutningen var att personer som deltagit i projektet fick vara tillsammans och umgås under trevliga former.

Långsiktiga effekter och framtiden

Paddla Kettanes har inte bara förbättrat hälsan för projektdeltagarna, utan också skapat ett socialt sammanhang där man har kunnat träffas på ett sätt som har känts tryggt. En faktor som har varit avgörande är att aktiviteterna, trots sitt fokus, inte enbart har handlat om hälsa. De har också varit ett sammanhang där kultur och gemenskap har vävts in på ett naturligt sätt och där romanispråket också fått utrymme att talas. Genom att vi skapat en plattform där aspekter som historia, språk och kultur också har fått plats har deltagare spontant uttryckt att man har känt glädje och stolthet över sitt ursprung. Det format som projektet haft har dessutom stärkt samhörighet hos deltagarna.

Den framgång som projektet har gett visar på att kombinationen av fysiska aktiviteter, den kulturella förankringen där deltagarna har kunnat vara sig själv och det livslånga lärandet är avgörande för att åstadkomma hållbara och långsiktiga positiva förändringar. Vi som har resandebakgrund möts ofta av olika slags hinder och utmaningar. De kan komma av saker som har hänt historisk eller som sker idag. Projektet har banat väg för att överkomma sådana hinder och lett till att fler av oss har kommit in på en väg som leder till en sundare livsstil. Dessa positiva förändringar kommer i sin tur att ge ringar på vattnet och inverka på såväl våra familjemedlemmar som människor i vår omgivning. Alltså inte enbart på en avgränsad grupp utan på samhället i stort.

När jag ser tillbaka på resan från december 2023 till mars 2025 så kan jag med stor glädje konstatera att projektet och dess aktiviteter har blivit en katalysator för hälsosamma livsstilsförändringar, ökad gemenskap och stärkt självförtroende. Projektet har inte bara lyckats uppnå de satta målen, utan har också banat väg för framtida initiativ och fortsatta positiva förändringar för såväl de våra som andra i vår närhet.

Jimmy Johansson

Projektledare

(Samtliga foton i artikeln är tagna av projektdeltagare)

Vi som har deltagit i projektet vill tacka: **mucf** | Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor

Krämaren från Skettiljunga och hans fränder i tiden 1790-1840

Lars Holmström drog den grova rocken tätare om sig när den kalla decembervinden ilade över skånska slätten. Hästarnas andedräkt låg som dimma i morgonluften, och vagnen skramlade lätt bakom honom. Resepasset låg säkert i innerfickan, prästebetyget likaså. Han visste hur snabbt blickar kunde bli misstänksamma om han saknade dem. En krämare utan papper var en krämare på väg mot häktet.

Bredvid honom gick hans hustru Ingeborg med lilla Andreas insvept i famnen. Pojken var nyfödd, född i Lyngby, som bara bestod av några enstaka torp, under Luciakvällen. Än hade inte ett helt dygn hunnit gå. Ett litet liv som redan dragits in i deras kringvandrande tillvaro - ett liv kantat av vägarnas damm. På ständig resa mellan allmogens torp och gårdar. Alltid övervakade av stadens magistrater, gästgivarnas passkontroller och prästerskapets skenheliga blickar. Att döpas var nödvändigt, och dopet måste hållas omedelbart.

”Vi är snart framme vid Everöd,” sade Lars och kastade en blick mot Ingeborg. ”Prästen där är nog. Han vill säkerligen se både pass och betyg innan han döper någon.”

Hustrun nickade tyst, blicken vilande på den lilla ansiktet som stack fram ur filten. Hon var dotter till Lars Hall, en man vars fotspår trampat omkring på Skånes jord nästan lika länge som hennes makes familj. Deras släkter var gamla släkter av romanifolk som kommit hit för att få ett drägligt liv. De fann sin försörjning i småhandel, som krämare, eller som soldater, kopparslagare, förtennare och som valackare. De var alltid på resa, alltid med pappren i ordning och alltid vaksamma för lagens nycker.

När kyrkklockan började slå och sprida sin klang över Everöds slätter kände Lars ett lätt styng i magen. Det var inte rädsla - långt innan sitt nu trettionde levnadsår hade han hunnit bli van vid folkets blickar, prästernas frågor och ämbetsmännens misstänksamhet. Men en oro, ändå. För hans nyfödda son Andreas. Parets tredje barn. För vad framtiden skulle ställa i deras väg.

Inne i kyrkan var luften sval och doftade svagt av brinnande vaxljus och fuktigt lerbruk. Prästen tog emot dem med en stel min. Han ögnade snabbt genom resepasset och lät fingrarna vila på prästebetyget innan han skrev in den lille piltens namn i födelseboken.

”Kringfarande krämare, med respass,” mumlade han när han doppade pennan i bläcket.

Bredvid dopfunten stod Ingeborgs svägerska Catharina med sin man Elias Hallberg. Ingeborgs yngre bror. Den ålderstigne Carl Peter Funt och hans hustru Sara Regina, som de slagit följe med från marknaden, var också där. Hela det lilla följet var krämare, precis som han. Det var en kort ceremoni. Prästen ville inte dröja för länge över ett barn vars föräldrar snart skulle vara borta på vägen igen.

När de trädde ut ur kyrkan låg vintern tyst över bygden. Lars strök en hand över Ingeborgs axel. Hon drog kappan tätare om Andreas och blickade västerut på landskapet som sträckte sig bakom byn. De ringlande vägarna skulle snart leda dem vidare mot Halland, dit Lars farfar Peter Frantzwagener hade kommit och blivit borgare för nästan 100 år sedan. Dit skulle de nästa gång, och längre bort från Ingeborgs familj än nu, för varje steg de tog.

”Hur länge kan vi fortsätta, tror du?” frågade Ingeborg försiktigt.

Lars som just hjälpt henne upp på vagnen såg upp på henne. ”Så länge vägarna ligger framför oss.”

Han tänkte på sina egna föräldrar, den forne soldaten Anders Holmström och modern Maria, hur de dragit samma vägar, med samma slags papper i fickan. Och så påmindes han om moderns ständiga oro i blicken, den som han nu såg hos Ingeborg. Han tänkte på sin farfar ”Lille-Peter”. Som kommit från Danmark och blivit korpral och handelsborgare. Nu vilade han i sin grav vid Västra Sallerups kyrka.

Kanske var det så att vägarna aldrig riktigt tog slut. De bara bytte namn, böjde av, förde nya barn till världen och lät de gamla av hans folk vandra vidare. Han sneglade på sin lille Andreas igen, liten och sovande, ovetande om vindarna som väntade.

Innan de begav sig vidare från Everlöv skulle dopet firas med mat och supar på gästgiveriet. ”Vänner, låt oss så fara till gästgiveriet och få något till livs!” ropade Lars Holmström och slog med piskan i luften, och vid detta började hästen dra vagnen fram längs vägen, som så många gånger förr.

Bakom dem slog kyrkklockan och framför dem låg vinterns snåriga vägar öppna. Föga anade de då att deras lille Andreas snart skulle lämna dem. I slutet av mars skulle de ha hunnit till Halländska Eftra och där skulle de då också att begrava Andreas.

Hästarnas folk - Valackarna

Våren smög sig långsamt in över det skånska landskapet, som om den tvekade att återvända efter den hårda vintern. Lars Holmström satt på gärdet som omgärdade torpet i Skettilljunga och drömde om tillbaka till den tid då han kunde blicka ut över fälten. I en olycka vid artilleriet där han tjänat hade han minst sin syn. Hörseln var det däremot inget fel på, han kunde höra hästarnas betande i samma vårsol som värmdes hans ansikte. Vid sidan av honom satt Christian Lind och nynnade på en visa, med tummen vilade på knivseggen han nyss slipat. Han fokuserade blicken på en hingst längst bort på ängen – en kraftfull best, inte olik många han mött tidigare.

Liksom släktingen intill honom hade Christian vuxit upp längst de otaliga vägar och stigar som skar genom landet. Vägar som om somrarna kantrades av böndernas harvande och slåtter, och som om vintrarna ringlade sig mellan torpens varma eldhärdar. Han visste vad det innebar att vara resande, att vara en av de som folket kallade "tattare".

Men det var mycket länge sedan han var ett barn som färdades. Han var en vuxen karl, med ett steg som vittnade om hans forna militära bana. I bältet bar han efter traditionen sin silverbelagda kniv och i örat hängde en guldring, enligt hans folks sedvänja.

Redan i tidiga år hade Christian skickat sonen Johannes att lära sig allt man kunde om att skära hästar. Som valackardräng hade han lärt sig hur spaltiga hingstar skulle bindas, fällas, vilken som var den rätta vinkeln för kastreringen och hur sår skulle behandlas. Ända sedan barnsben hade han noga studerat och bistått de äldre mästarna, när de med stadiga händer utförde sitt värv. Ett som gjordes under öronbedövande tystnad, där en blick sade honom mer än tusen ord. Ibland, när de talade med folket i bygden, kunde de kasta snabb blickar mot varann. Kvicka order som var tydligare än något ord en människomun kunde yttra.

"Vet du, farbror Lars," sade han med låg röst, "det är en enkel sak att ta kniven mot en hingst. Allt man behöver är ett stadigt grepp, rätt snitt, sen är det klart."

Han hade gjort en kort paus, och vägde skaftet i handflatan.

"Värre är det med en bilyxa. Att hugga huvudet av en illdådare, det vilar kvar i sinnet i långa tider efteråt."

Johannes visste vad han talade om. Förutom att kastrera hästar hade han fått tjänst som skarprättardräng. Senare i livet skulle han själv bli bödel och leva med synen av Snöftarps gästgivargård på ena sidan och sin avrättningsplats på den andra. Han föredrog hästarna, valackarens väg, liksom så många av deras folk gjorde sedan urminnes tider. Varför människorna såg valackandet som en smutsig syssla förstod han inte. Det krävdes stor skicklighet för att kunna utföra ingreppet. Minsta lilla fel skulle kosta hästen livet, och kanske även valackaren. Att bönderna ställde till med gille efter att en hingst blivit kastrerad, det talade sitt tydliga språk. Valackaryrket gav också ett mått av frihet.

De färdades ibland tillsammans, från by till by. Ibland i sällskap av hustru och barn. Den munvige sonen Johannes Brolin, som nu var i 25-årsåldern charmade bönderna, alltid med ett leende på läpparna, oavsett vad han hjälpte dem med. Redan i unga år hade han fått öva sig på att kastrera getter och baggar. De var ett följe som var bundna samman av blod, yrke och den gemensamma vetskapen att de aldrig riktigt hörde till.

Vid varje gästgiveri som passerades var det samma sak. Passen skulle visas, och alltid en vaksam blick från värden. Krämare, lumpare, valackare – oavsett hur de titulerades så visste folk vilka de var. Ständigt påpassade, men samtidigt så när hingsten behövde tas hand om eller lump skulle samlas in för pappersbruket, då var deras händer ovärderliga.

En kväll, när mörkret låg tungt över slätten och elden knäppte lågt, vände sig Johannes mot mannen han kallade farbror Lars.

”De kallar oss tattare, som om det skulle vara något dåligt!” sade han, inte med bitterhet utan som något självklart. ”Men vi vet vilka vi är – menn aschar romanimanusch! Romanifolk är vad vi är, och det är bara vi som vet hur vägarna går.”

Den blinde mannen nickade. Han kände hur hans förfäders blod pumpade i honom, liksom deras väggkunniga steg, och den gemensamma länk som band dem samman med människor som ingen längre mindes varifrån de stammade. Alla i följet bar med sig historier, några hade ärvts bland dem i århundraden, historier om stridigheter, om hur man tvingats kriga, slåss och fly, och ständigt söka sig till nya nejder. Den historia de bar inom sig fanns varken nedskriven bland passjournalernas torra rader eller i kyrkböckernas marginaler. Det var vid den värmande elden, vid hästarnas sidor och i vägarnas damm, som den verkliga berättelsen fanns och trakterades.

När morgonen kom skulle de bege sig vidare. Besöka nya byar, få nya hingstar att skära, och nya blickar att möta. När solen bröt upp gryningen väntade åter landsvägen, och den var alltid densamma. Oberäknerlig.

När vägarna krymper

Det var något i luften som kändes annorlunda den hösten. Inte bara kylan, utan en tyngd, som om själva luften bar med sig budskap om förändring. Johannes Brolin kände det ända in i benmärgen där han vandrade längs vägen mot Ystad, hästen som drog hans tvåhjuliga gigg var lite mer trött än vanligt efter dagens färd. Han utläste det också i gästgivargårdarnas mottagande, som var tystare än vanligt, och länsmans granskande blick.

”Det drar åt,” muttrade Johannes när han steg in i torpet vid Snöftarp. Han satte sig på en pall intill elden.

”Kungens folk har börjat skriva fler papper än vad vi kan bära.”

Hans hustru nickade. Det var inte första gången Johannes sagt något liknande, men den här gången låg orden kvar, tyngre än förut.

Det började med passet. För varje dag de färdas krävs nya tillstånd, nya frågor. Från att en gång ha kunnat resa vida kring med ett enda värvnings- eller glasförarpass, hade de blivit tvungna att förnya sina papper allt oftare. Resorna begränsades, och reglerna blev snävare.

”Inte fler än sex personer i följe,” så började det hela sade Johannes högt. Han tänkte tillbaka på kungörelsen de fått syn på vid gästgiveriet för en del år sedan. ”Och sedan ingen handel med annat än det som passet gäller.”

Johannes såg ner på händerna som vilade i knät. Så länge han kunde minnas hade deras folk rest i följe. Familjer, vänner, barn – alla tillsammans, skyddade under samma tak som vagnen utgjorde där de bäddade ner sig i fällar på marken, men en stor pressening som skyddade sidorna. Men bara när det regnade och blåste. Annars kunde man ligga fritt under stjärnorna och beskåda herrens skapelse. Nu skulle de bli tvungna att splittras, skickas var och en åt sitt håll. En och en. Ensamma på sina resor.

Vid nästa gästgiveri, där han måste visa sitt pass, lade gästgivaren en extra lång blick på hans namn.

”Brolin,” mumlade han. ”Ni tattrar verkar aldrig slå er till ro.”

”Vägen är vårt hem,” svarade Johannes kort.

Men han visste att det inte räckte längre.

Samma sak gällde för dem allihop. Redan några veckor tidigare, hade de som samlade lump för Almfors pappersbruk, hört ryktena. Bönderna pratade lågmält vid smedjan. Handel med glas, porslin och järnvaror skulle förbjudas sade de. Inga fler resande försäljare som skulle bjuda ut glas, porslin och smidesvaror i bygden. Lagen som kom den vintern var lika skarp som frosten.

Johannes var nu snart 40 år gammal. Han satt tyst vid elden den kvällen, fingrarna knäppte tanklöst över fiolstråken han höll över sitt knä. Hans fyraåriga barnbarn Lorens blickade på honom. Det fanns en trötthet i morfars blick, men också något annat – en vakenhet. Det var blicken på en som sett tider vända förut.

”Vi fortsätter,” sade Johannes till slut för sig själv. ”Så länge de behöver sina hästar, så behöver de oss. Hingstarna måste kastreras, annars kan inte fan själv tygla dem.”

Men vägarna blev smalare. Vid varje sockengräns blev det nya kontroller, nya hinder. Bönderna som tidigare hade öppnat sina dörrar med ett leende på läpparna, de tvekade nu. Rädslan låg tung över gårdarna – för lagen, för böterna.

Medan vintern ännu låg tungt över fälten såg Johannes med egna ögon hur fölkena krympte. Män som förr rest med sina hustrur och barn satt nu ensamma vid vägkanten. Kvinnor som inte kunde visa papper eller ägodelar fördes bort till häktena, märkta som passlösa och försvarslösa.

En kväll, låg Johannes stilla med mössan nerdragen över pannan. Hans hustru frågade lågt:

”Hur länge tror du vi kan hålla oss kvar?”

Johannes drog efter andan, men svarade inte genast.

Till slut kom svaret, dämpat men tydligt:

”Så länge hästar föds med testiklar och folk behöver dem bortskaffade, har vi en väg att gå. Och blir inte det tillräckligt så finns det alltid missdådare.”

Hans hustru log snett. Det fanns nog fortfarande ändå ett uns av frihet, någonstans bland pappersböckernas regler. Men båda förstod att tiderna höll på att ändras. Och för sådana som dem, skulle varje steg framåt kräva fler listiga knep, mötas av fler vaksamma blickar, och fler nätter vid vägen där enda sällskap var stjärnorna som lös upp natthimlen långt i fjärran.

Vägarna som aldrig tar slut

Snön föll mjukt över Skåne den vintern. Lars Holmström stod vid torpets dörr, lutad mot dörrkarmen, och lyssnade till barnbarnens fotsteg där de sprang mellan snödrivorna. Han var en gammal man nu, i hjärtat var han ännu stark, men kroppen var svag.

Vägen som låg snötäckt han hade vandrat i hela sitt liv – ibland med glädje, ibland med bekymmer, men alltid med visshet om att den var hans väg till nya möjligheter.

Bakom honom hördes den sprakande brasan, och några röster. Inne i stugan satt dottern Annika med sin karl Johannes. Fadern berättade en skröna på romani, och barnens skratt studsade mot väggarna. För en gångs skull hade de alla stannat några dagar. Det blev allt svårare att samla dem, att resa tillsammans som de gjort förr var omöjligt. Det hade lagstiftarna sett till.

Ändå fanns det något i barnens rörelser som påminde honom om sin egen ungdom, om den tid då han själv sprungit mellan vagnarnas hjul och bland hästarna i hagen. Trots den höga ålder pumpade blodet i hans ådror med samma intensitet som förr.

Många av de vänner och familjemedlemmar som funnits omkring och rest med honom var nu döda, en del rentav sedan väldigt många år. Lars Holmström tänkte på det ofta, särskilt om kvällarna när han satt vid elden och av gammal vana slipade sin kniv. Han hade sett hur världen krympte och smalnade, hur reglerna blev fler och hårdare, hur friheten blev dyrare. Ändå hade han aldrig slutat resa. Trots blindheten. Inte helt. Inte förrän slutet nu var nära.

Han förde handen i taskboken innanför västen. Där låg fortfarande hans gamla lumpsamlarpass, slitet i kanterna och sedan länge utlöpt. Men han bar det som en påminnelse om att han gjort rätt för sig, att han tjänat sitt uppehälle och sört för att bondebefolkningens fått tillgång till behövliga varor och tjänster. Vägarna kan regleras, smalnas av, men aldrig helt tas ifrån en man som vet hur man färdas. Ack, om han bara hade sin syn.

Den yngsta av barnen, pojken Josef, kom springande mot honom, med kinderna röda av kyla. Han kastade en blick upp mot honom, ögonen mörka och nyfikna.

”Morfar,” frågade han andfått, ”när ska vi åka med hästarna?”

Ett långsamt leende växte fram över hans väderbitna ansiktet. Han hörde hur pojken stampade i snön, otålig som om själva marken ropade på honom.

”Snart, lille du,” svarade han. ”Vägarna ligger kvar, under snön, även om folk försöker glömma dem.”

Pojken skrattade till och sprang tillbaka till de andra inne i stugan.

Lars stod kvar en stund. Vinden hade mojnät, och över gårdet hade snön slutat yra. Himlen spridde sig över himlavalvet, lika vidsträckt som alltid, men synen av det kunde han bara minnas vagt.

Han kände att tiderna hade förändrats. Kungörelser och lagar hade lett till att deras folk hade blivit kuvade. Så många av de vuxna hade fångslats. Och de stackars barnen hade blivit utplacerade hos bönderna. När de väl kom tillbaka hem till de sina var de som främlingar. De var fostrade efter böndernas sedvänjor och kunde inte längre tala deras egna språk, romani. Men oavsett vilket, tänkte han, så dör vägarna inte. De döljs i snön, vilar, och kommer först fram i tön. Eller så växer de igen och väntar tills någon ny generation tar vid och trampar dem till liv igen.

Det var nya tider framför dem och vilka vägar som skulle bära hans folk långt efter att han lämnat dem, ja det visste bara den himmelske fadern. Och innan tankarna skingrades så kom han att tänka på hur han nästan kunde höra hur pojkens hjärta dunkade i hans lilla bröst. Förmodligen kände han samma slags lust, som om en brännande eld brann i inom honom. En törst att ge sig ut på vägen för att försörja sig och sin familj. Och den törsten sträckte sig längre än några lagar, och längre än alla prästbetyg och passjournaler som fanns i världen. Det var en törst som aldrig riktigt försvann, för det visste han, han kände den än.

En hostattack gjorde så att han slog bort tankarna. Inifrån stugan kom dottern och tog Lars i armen. Stå inte här i kylan far, kom in i värmen och vila dig, snart är det vår igen och då behöver du dina krafter.

Om texten

I produktionen av Drabbrikan försöker vi ständigt att finna nya sätt och infallsvinklar där våra läsare kan få en nyanserad historieberättelse om de våra. I detta novellformat gör vi en ansats för att försöka komma lite närmre in på de faktiska individer, av kött och blod, människor som föddes, växte upp och tillbringade sina liv här i landet. Texten är baserad på en blandning av historiska dokument, i detta fall främst födelsenotiser, husförhörlängder och passjournaler, och muntlig tradition som har traderats inom våra resandesläkter längre än någon kan minnas. Texten är skriven för att komplettera den annars och allt som oftast abstrakta historiebeskrivningen som presenteras om de våras liv och vedermödor.

Drabbrikans redaktion

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.